

makale 2

makale 2

Prof. Dr. Çoşkun Can AKTAN

Dokuz Eylül Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Öğretim Üyesi

VERGİ PSİKOLOJİSİNİN TEMELLERİ VE VERGİ AHLAKI

ÖZET

Bireyleri gönüllü olarak vergi ödemeye yöneltecek ve bu çerçevede vergi ile ilgili ödevlerini ve yükümlülüklerini eksiksiz olarak yerine getirmeye sevk edecek başlıca faktörler nelerdir? Bireyler niçin ve hangi nedenlerle vergi ödemekten kaçınırlar? Bireyleri vergi kaçakçılığına yönelten başlıca etkenler nelerdir? Bu bilimsel makale içerisinde vergileme psikolojisinin bu ve benzeri temel soruları incelenmektedir. Çalışmamızda vergiyi (gönüllü olarak) ödeme ve ödememe eğilimlerinin arkasında yatan faktörlerin bir analizi yapılmaktadır.

Giriş

Kamu maliyesi alt disiplinleri içerisinde bugüne değin belki de en az gelişme gösteren alanlarından birisi "davranışsal kamu maliyesi" (behavioral public finance) ya da daha dar anlamda "vergi psikolojisi" (tax psychology) olarak adlandırılan araştırma alanları olmuştur. Davranışsal kamu maliyesi, en geniş anlamda

mali olayların insan tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini inceleyen bir araştırma alanı olarak tanımlanabilir. Vergi psikolojisi ise daha dar anlam ihtiva eder ve sadece vergiler karşısında bireylerin algılamalarını, tutum ve davranışlarını inceleme konusu yapar. Vergi ile insan psikolojisi arasındaki ilişkileri analiz eden

maliyecilerin başında Alman G. Schmolders gelir. Almanya'da Schmolders etrafında bir grup maliyecinin çalışmaları ile vergi psikolojisi alanında bazı çalışmalar yürütülmüştür.¹ Gerek Avrupa'da, gerekse Amerika'da özellikle 1970'li yıllar sonrasında vergi psikolojisi alanında yapılan çalışmaların giderek artma eğilimi gösterdiğini söyleyebiliriz.

Bu çalışmamızda vergileme psikolojisinin temel inceleme konularından birisi olan vergiyi (gönüllü olarak) ödeme ve ödememe eğilimlerinin arkasında yatan faktörlerin bir analizi yapılacaktır.² Başlıca cevap aranacak sorular şunlar olacaktır:

- Bireyleri gönüllü olarak vergi ödemeye yöneltecek ve bu çerçevede vergi ile ilgili ödevlerini ve yükümlülüklerini eksiksiz olarak yerine getirmeye sevk edecek başlıca faktörler nelerdir?
- Bireyler niçin ve hangi nedenlerle vergi ödemekten kaçınırlar? Bireyleri vergi kaçakçılığına yönelten başlıca etkenler nelerdir?

1. VERGİ AHLAKI: VERGİYE GÖNÜLLÜ UYUM VE VERGİ ÖDEMEME

Vergi ahlakı (tax morale/tax ethics) vergi ödeme konusundaki içsel bir motivasyon olarak tanımlanmaktadır.³ Buradaki içsel motivas-

yon (intrinsic motivation), dışsal bir zorlama ve baskı olmaksızın gönüllü vergi ödemeye işaret etmektedir.⁴ Bireyler, vergiyi ya gönüllü olarak öderler (compliance) ya da yakalanma ve cezalandırılma riskini gözönüne alarak ödemezler (non-compliance). Literatürde vergiyi gönüllü olarak ödeme ya da ödememe konusunu açıklayan başlıca iki teori bulunmaktadır: Rasyonel tercih yaklaşımı ve ahlaki duygular teorisi.

1.1. Ekonomik Yaklaşım: Rasyonel Tercih Teorisi

Rasyonel tercihler (rational choice) teorisinin temelini "homo economicus" insan modeli oluşturur. Buna göre, insan doğası gereği faydasını maksimize, içsel maliyetlerini ise minimize edecek karar ve tercihleri benimser. Bu çerçevede bireyler imkanlar dahilinde az vergi ödemeyi ya da hiç ödememeyi tercih edecek tutum ve davranışları yeğler. Bu temel yaklaşım literatürde "Allingham & Sandmo (1972) modeli"⁵ "caydırma modeli" (deterrence model) ya da "beklenen fayda teorisi" (expected utility theory)⁶ olarak da adlandırılmaktadır.

Rasyonel tercih modeline göre vergiye gönüllü uyumu (voluntary compliance) belirleyen başlıca etkenler yakalanma ve cezalandırılma riskinin büyüklüğü, korku gibi etkenlerdir. Bir başka ifadeyle, bireyi gönüllü uyuma yönlendirecek faktörler etkin vergi denetimi, cezaların caydırıcı gücü ve saire faktörlerdir. Allingham & Sandmo (1972) modeli, vergi kaçakçılığı (tax evasion) ile yakalanma riski (risk aversion) arasında yakın bir ilişki olduğunu varsayar.

Allingham & Sandmo (1972) modeline göre vergi kaçakçılığı riskli bir hisse senedine yapılan yatırımla eşdeğerdir. Vergi yükümlüsü, karşılaşılabilecek muhtemel ceza miktarı, denetleme oranı, yakalanma riski gibi faktörleri dikkate alarak beklenen kişisel faydasını maksimize etmek için vergi kaçırıp kaçırılmayacağına, eğer

muhtelif yayınları için bkz: Torgler, 2001; 2002; 2003(a, b, c, d, e, f); 2004 (a, b); Torgler, B. & Murphy, K. (2004); Torgler, B. & Schneider, F. (2004).

⁴ İçsel motivasyon (intrinsic motivation) kavramı konusunda bkz: Deci, 1985; Deci, 1975.

⁵ Konu ile ilgili olarak bkz: Alm & McClelland & Schulze, 1992; Frey & Held, 2002; Alm & McClelland & Schulze, 1992; Graetz & Wilde, 1985.

⁶ "Beklenen fayda teorisi" (expected utility theory) kavramı ve model hakkında bkz: Dhimi & Nowaihi, 2005.

¹ Bu grup literatürde Köln Vergi Psikolojisi Okulu (Cologne School of Tax Psychology) olarak bilinmektedir. Schmolders'ın çalışmalarının hemen tamamı Almanca yazılmıştır. Bkz: Schmolders, G. (1951/1952). *Finanzpsychologie*, *Finanzarchiv*, 13: 1-36.; Schmolders, G. (1960). *Das Irrationale in der öffentlichen Finanzwissenschaft*. Hamburg: Rowolt.; Schmolders, G. (1962). *Volkswirtschaftslehre und Psychologie*. Berlin: Reinbek.

Vergileme psikolojisi alanında İngilizce literatürde yazılmış öncü çalışmalar için bkz: Schmolders, 1970; Lewis, 1982. Türkçe literatürde, vergileme psikolojisi alanında yapılan çalışmalar hemen hemen yok gibidir. Konuyu ilk ele alan çalışma D. Şenyüz'e aittir. Bkz. Şenyüz, 1995. Ayrıca bkz: Batirel, 1973; Muter & Sakinç & Çelebi, 1993.

² Bu konu İngilizce literatürde "tax compliance" (vergiye uyum) ve "tax non-compliance" (vergiyi gönüllü olarak ödememe) kavramları altında incelenmektedir. Konuyu ele alan öncü ve temel çalışmalar için bkz: Allingham & Sandmo, 1972; Alm & McClelland & Schulze, 1992; Alm & Sanchez & DeJuan, 1992; Andreoni & Erard & Feinstein, 1998; Blumenthal & Christian & Slemrod, 1998; Brand, 1996; Cullis & Lewis, 1997; Graetz & Wilde, 1985; Slemrod, 1992.

³ Bilebildiğimiz kadarıyla vergi ahlakı konusunda İngilizce literatürde en kapsamlı araştırmalar yayınlayan Benno Torgler'dir. Torgler'in doktora tezi vergi psikolojisi alanında ciddiye hazırlanmış çok değerli bir eserdir. Bkz. B. Torgler, *Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance*, Dissertation, 2003. der Universität Basel zur Erlangung der Würde eines Doktors der Staatswissenschaften. Torgler'in doktora tezinden üretilmiş

makale 2

makale 2

kaçıracaksa ne miktarda kaçıracağına karar vermektedir. Bu yaklaşımda vergi yükümlülerinin ceza ve denetleme oranı gibi faktörlerin sayısal değerlerini tam olarak bildiği ve fayda fonksiyonlarının sadece gelirden ibaret olduğu varsayılır. Allingham & Sandmo modeline göre vergi yükümlüsünün vergi beyanını; vergi oranı, ceza miktarı ve denetim oranı gibi faktörler belirlemektedir. Buna göre vergi denetimi yeterince yüksek ve cezalar da katıysa vergi kaçakçılığı olmayacaktır (Bayraklı & Saruç & Sağbaşı, 2004).

Model, vergi beyanını etkileyen bazı faktörleri açıklamada yardımcı olsa bile vergi kaçacağı ile iş gücü arasındaki karşılıklı ilişkiyi göze almadığı için kullanım alanı sınırlı kalmaktadır. Modelin diğer bir eleştirilecek yönü ise vergi kaçakçılığının psikolojik maliyetini göz önüne almamasıdır. Bu konuda yapılan çok sayıda ampirik çalışmalar bazı vergi yükümlülerinin vergi kaçırmanın maliyetinin beklenen faydasına göre çok düşük olmasına rağmen, ahlaki açıdan uygun görmedikleri için vergi kaçırma eğiliminde olmadıklarını ortaya koymuştur. Bu çerçevede dürüst davranmanın verdiği rahatsızlık duygusunun da modele eklenmesi gerekmektedir. Öte yandan, Allingham & Sandmo (1972) modelinde vergi yükümlüsünün, denetlenme oranı, ceza oranı/miktarı gibi değişkenlerin değerini tam olarak bildiği varsayımı geçerlidir. Halbuki gerçek hayatta vergi yükümlülerinin bu değişkenleri tahmin etmesi oldukça güçtür. Ayrıca yapılan birçok çalışmada, kayıt dışı ekonomide çalışan kişilerin denetlenme oranını gerçekte olduğundan çok daha düşük olarak algıladıkları sonucu bulunmuştur⁷ (Bayraklı & Saruç & Sağbaşı, 2004).

Allingham & Sandmo (1972) modelini eleştiren bir başka yaklaşım da literatürde "ihtimal teorisi" (prospect theory) olarak bilinmektedir. Allingham & Sandmo (1972) modeline göre ceza miktarı veya denetim oranındaki artışın her biri beyan edilen verginin de artmasına yol açacaktır. Vergi oranlarının artmasının vergi kaçığını nasıl etkilediği sorusu Allingham ve Sandmo'nun modeline göre belirsiz kalmaktadır. İşte bu çerçevede "ihtimal teorisi" başka bir olasılık üzerinde durmuştur. İhtimal teorisine göre vergi

oranlarının artırılması yükümlüleri vergi kaçakçılığında caydırmayabilecek, tam tersine vergi kaçakçılığına yöneltebilecektir.⁸

Allingham & Sandmo modelini oyun teorisi çerçevesinde de yorumlayabiliriz. Aşağıdaki ilk matriste bireylerin ödedikleri vergi ile kamusal hizmetlerden sağladıkları fayda arasındaki ilişkileri dikkate alarak karar ve tercihlerini göstermeye çalışacağız. İkinci matriste ise rasyonel tercih modeli çerçevesinde vergi kaçırma yönelim getirilecek ilave bir ceza miktarının bireyin vergi kaçırma tercihi üzerinde ne ölçüde caydırıcı etki yapacağını inceleyeceğiz.

Aşağıdaki matriste, iki oyuncumuzun her biri, vergisini tam ödemekle ödememek arasında bir seçim yapma imkanına sahiptir. Matriste ilk parantez birey A'nın, ikinci parantez ise birey B'nin fayda ve maliyet fonksiyonlarını göstermektedir. Örneğin I numaralı alanda birey A 10 birim vergi ödemekte, kamusal hizmetlerden 9 birim faydalanmaktadır. Birey B ise 8 birim vergi öderken, 6 birim kamusal fayda sağlamaktadır.

I numaralı alan hem bireyler açısından hem de devlet açısından en ideal alan olarak kabul edilebilir. Vergi yükümlüleri açısından kamusal hizmetlerden en fazla faydanın elde edildiği alan I numaralı alandır. I numaralı alan devlet açısından da tercih edilecek en uygun alandır, zira bu alanda devlet vergi gelirlerini maksimize etmektedir.

Rasyonel tercih modeli açısından bireyler kamusal hizmetlerden elde edecekleri faydayı maksimize, ödedikleri vergiyi ise minimize etmek isterler. Bu perspektif çerçevesinde bireylerin mümkün olduğu ölçüde "ödememe" eğiliminde olması rasyonel bir tercihtir. Üstelik kendileri vergi ödemeseler bile her halükarda kendilerine kamu hizmetlerinin sunulacağını bilen ve bu beklenti içerisinde olan bireyler "bedavacı" (free rider) rolünü tercih ederek vergi ödeme ödevini başka bireylere bırakırlar.

Eğer her iki birey de hiç vergi ödememeyi tercih ederse, o takdirde kamusal hizmetlerden

⁷ Bkz: Grasmick & Scott, 1982.

⁸ Bu konuda bkz: Dhimi & al-Nowaihi, 2005; Camerer, 2000; Kahneman & Tversky, 1979.

elde edilecek toplam fayda sadece 10 olacaktır (IV numaralı alan). Bu toplumsal refah optimizasyonu için tercih edilen bir durum değildir.

Bireylerden birinin vergi ödemediği diğerinin ise bedavacı davrandığı alanlarda ise yine toplam fayda I numaralı alana göre düşük kalmaktadır. Birey A'nın hiç vergi ödememeyi tercih ettiği alan (III numaralı alan) ile birey B'nin hiç vergi ödememeyi tercih ettiği alan (II numaralı alan) bu açıdan optimal değildir.

Özetle, her iki birey de eğer vergisel yükümlülüklerini tam olarak yerine getirirlerse toplumsal fayda maksimize edilmiş olur. Diğer bir ifadeyle, herkesin vergisini tam olarak ödemediği bir durumda devlet gelirleri maksimize edilir ve dolayısıyla en yüksek düzeyde kamusal hizmet sunumu gerçekleşmiş olur.

		B	
		ödemek	ödememek
A	ödemek	I (10,9) (8,6)	II (6,5) (0,9)
	ödememek	III (0,10) (5,3)	IV (0,5) (0,5)

Önemle belirtelim ki, yukarıda geliştirdiğimiz matris Allingham & Sandmo (1972) modeli'nin temel varsayımlarına uygundur. Bireyler, rasyoneldirler ve "homo economicus" güdüsüyle hareket ederler. Oyuncular, bir taraftan az vergi ödemeyi, diğer taraftan kamusal hizmetlerinden en yüksek faydayı sağlamayı tercih ederler.

Şimdi Allingham & Sandmo (1972) modeli çerçevesinde örneğin, vergi cezalarının vergi ödeme ve ödememe tercihleri üzerinde ne ölçüde etkili olacağını bir başka matris üzerinde incelemeye çalışalım.

Aşağıdaki matris, vergi kaçırmanın cezalandırılmasının rasyonelini ele almaktadır. Vergi ödeme (compliance) ve ödememe (non-compliance) çok genel şartlar altında, bir mahkumlar açmazına (prisoners' dilemma) yol açarlar. Bu oyun tipik bir mahkumlar açmazıdır. Bu oyunun tek Nash dengesi, her iki oyuncunun da vergi kaçırdığı D bölgesindedir. Oysa oyuncuların vergilerini tam verdikleri A bölgesi, toplumsal açıdan Pareto anlamında daha iyidir. Ne var ki, doğal kurallar altında, oyuncuların A bölgesindeki sonuca ulaşacak biçimde davranmalarını temin etmek mümkün değildir. Zira, bir oyuncu için bireysel menfaatini gözetken davranış biçimi, diğer oyuncunun davranışından bağımsız olarak vergi kaçırmasıdır. Bu durumda, devlet yeni bir kural koyarak, vergi kaçırıcılardan 2 birimlik bir ceza alacağını ilan edebilir. Böylece B bölgesindeki (0, 3) sonucu (0, 1), C bölgesindeki (3, 0) sonucu (1, 0), D bölgesindeki (1, 1) sonucu da (-1, -1) haline gelir. Yeni

makale 2

makale 2

kuralımız altında oyunumuzun tek Nash dengesi, her iki oyuncunun da vergisini tam verdiği A bölgesindedir (Aktan & Sanver & Özkal-Sanver, 2006.).

Görüldüğü üzere, vergi cezası sonuç olarak vergi kaçakçılığı üzerinde caydırıcı etki yapabilmekte ve yükümlüleri vergilerini tam ödemeye yönlentmektedir.

	Ödemek	Ödememek
Ödemek	A 2, 2	B 0, 3
Ödememek	C 3, 0	D 1, 1

Kaynak: (Aktan & Sanver & Özkal -Sanver, 2006.)

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bu model vergi ödeme ya da ödememe tercihlerinde sosyal, kültürel, psikolojik, dinsel ve etik faktörleri dikkate almamaktadır. Konuyla ilgilenen

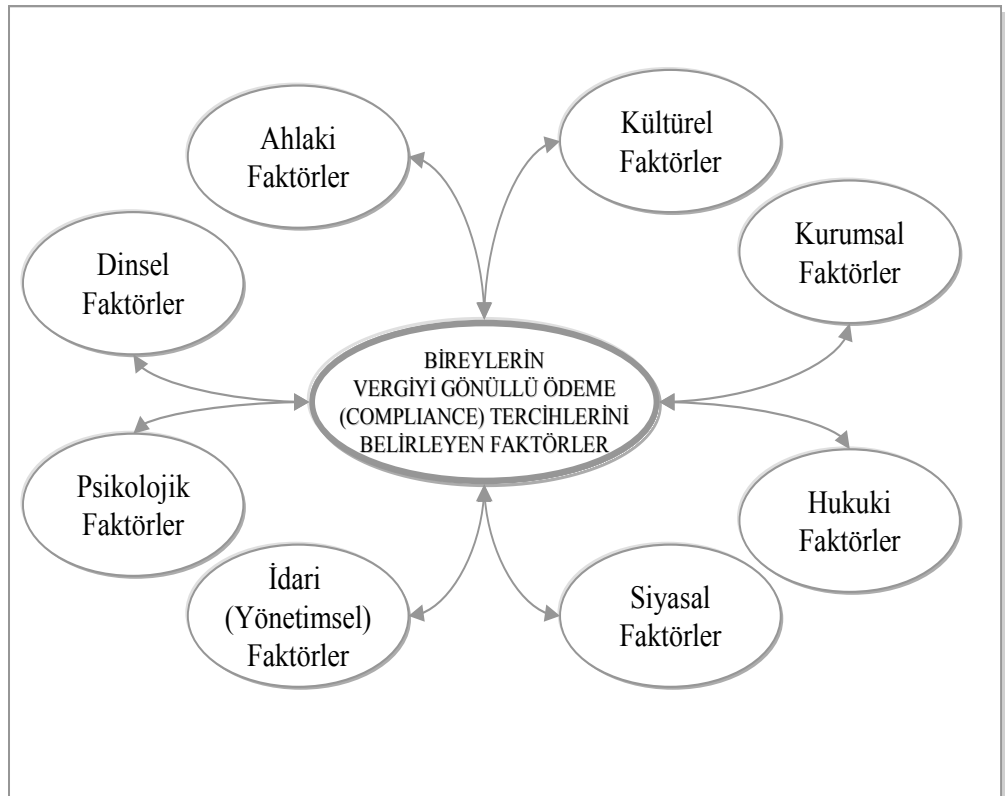
araştırmacılar ekonomik-dışı faktörlerin de modele eklenmesi gerektiğini savunmuşlardır.

1.2. Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Psikolojik Yaklaşım

Literatürde "tutumsal model" (attitudinal model) veya "ahlaki duygular teorisi" (the theory of moral sentiments) olarak da bilinen bu yaklaşıma göre bireylerin vergi ödeme (ödememe) tercihlerini belirleyen tek etken bireysel çıkar ve bireysel fayda fonksiyonunu maksimize etmek değildir. Bireylerin vergi ödeme(me) konusundaki tutum ve davranışlarını belirleyen etkenlerin başında psikolojik algılama gelmektedir.

"Tutumsal model" veya "ahlaki duygular teorisi" konuyu sadece psikoloji ve etik çerçevesinde ele alan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Kanaatimizce, konuya psikolojik ve etik etkenlerin dışında başka faktörlerin de eklenmesi gereklidir.

Ekonomik-mali faktörler dışında bireyleri vergi ödemeye ya da ödememeye yönelten faktörleri genel olarak beş ayrı grupta toplamak mümkündür: (Bkz: Şekil-1)

Şekil-1: Bireylerin Gönüllü Vergi Ödeme ve Ödememe Kararı ve Tercihlerini Belirleyen Başlıca Ekonomi- Dışı Faktörler

1.2.1. Psikolojik faktörler

Bireylerin tutum ve davranışlarını belirleyen faktörlerin başında psikolojik algılamalar gelmektedir. Çok özet bir ifadeyle, vergileme ile algılama arasında çok yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Psikolojide algılama (perception) ya da çerçeveleme (framing) mevcut bilgi setimiz dahilinde karşı karşıya bulunduğumuz somut ve/veya soyut olayların ve nesnelerin farkına varma, zihnimize yerleştirme ve nitel ve/veya nicel olarak değerlendirme sürecidir.⁹ Yine psikoloji bilimi açısından bireysel davranışın bir stimulus (uyarı) bir de response (karşılık) mekanizmasının işlenmesi sonucu oluştuğunu söyleyebiliriz. Vergiye karşı gösterdiğimiz tutum ve davranışlarımız, çoğunlukla onu nasıl algıladığımıza bağlı bulunmaktadır.

1.2.2. Ahlaki faktörler

Ahlak, insan ilişkilerinde "iyi" ya da "doğru" veyahut "kötü" ya da "yanlış" olarak adlandırığımız değer yargılarını ifade eder. Ahlak insanlararası ilişkilerde nasıl davranılması (ya da nasıl davranılmaması) gerektiğini gösteren kendiliğinden oluşmuş (spontan) ve hazır bir değer yargıları sistemidir. Başka bir tanımla, ahlak, toplumsal yaşamda, belirli kişi, grup ya da toplum için belirli zamanda ve belirli bir yerde geçerli olan (ya da geçerli olması beklenen) değer yargılarının, örf, adet, norm ve kuralların oluşturduğu bir sistem bütünüdür (Aktan, 2004). Hiç şüphesiz bir toplumun ahlak normları ile vergileme arasında bir yakın ilişkinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Vergi ödemeyi bir ödev ahlakı olarak ele alan ve vergi kaçakçılığını ayıplayan ve kinayan bir toplumda bireylerin vergiye gönüllü uyumunun kendiliğinden sağlanacağı söylenebilir.

1.2.3. Kültürel faktörler

Sosyal bilimlerde çok farklı tanımları yapılan kavramların başında kültür kavramı gelir. Yapılan muhtelif tanımlar, genellikle, insan gruplarının üretimlerini de içeren belli başlı kazanımlarını, deneyimlerini, değerlerini, inançlarını, tarihi süreç içerisinde geliştirdikleri sembollerini, kuşaktan kuşağa aktarılan davranış kalıplarını içermektedir. Kültürü, insanların ve toplumların psikolojik dünyalarına ve somut deneyimlerine anlam vermelerini sağlayan değerler, ta-

sarımlar, semboller ve simgeler bütünü olarak görebiliriz. Kültürel değerler zaman içinde kabul edilme durumuna göre tüm topluma yayılır ve toplumların ve grupların davranışlarını, inançlarını, tutumlarını ve değerlerini oluşturur. Bu bakımdan kültür, toplumların tarihsel süreç içerisinde karşılaştıkları her tür ihtiyaçlarına karşı geliştirdikleri ortak çözümler bütünüdür (Aktan & Tutar, 2006).

Hiç şüphesiz, ahlaki normları da içine alan kültür altyapısı ile vergiye gönüllü uyum arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur.

1.2.4. Kurumsal faktörler

Bireylerin gönüllü olarak vergi ödeme karar ve tercihlerini ayrıca "kurumsal faktörler" ile de ilişkilendirmek mümkündür. Esasen kurallar ve kurumlar (rules and institutions) "kültür" adını verdiğimiz yapının temel taşlarıdır.

Kurallar, insanlar-arası ilişkiler ve etkileşimlerde davranışlarımıza yön veren ve sınırlayan ilkeler ve normlardır. Kurallar bir toplumun temelidirler ve toplumsal düzenin varlığı için gereklidirler. Kurallar, belirsizliği azaltarak bireylerarası ilişkilerde öngörülebilirlik ve istikrar sağlar, insan davranışlarına denetim ve sınırlama getirir ve aynı zamanda bireyi özgür kılarak ona yapabilme gücü ve imkanı sağlar. Toplumsal düzenin tesisi için kurallar kadar kurumlar da önemlidir. Kurum, bir arada yaşama süreci içerisinde bulunan insanların davranışlarını, eylemlerini, alışkanlıklarını, geleneklerini, değerlerini ve inançlarını ifade eden formel ve informel kurallar bütünüdür (Aktan & Vural, 2006).

Tekrar ifade edelim ki, kültür dediğimiz şey aslında toplumda zaman içerisinde oluşmuş kuralların ve kurumların toplamından başka bir şey değildir. Bu açıdan kültürel faktörler ile kurumsal faktörleri bir arada ele almakta yarar bulunmaktadır.

Öte yandan kurallar, kurumlar ve kültür esasen bir bütün olarak "sosyal sermaye" (social capital) olarak adlandırılabilir (Paldam, 2000; Fukuyama, 1995; 1999).

Sosyal sermayenin güçlü olduğu toplumlarda vergiyi gönüllü olarak ödeme eğiliminin daha

⁹ Algılama konusunda bkz: Kaynak, 1995.

makale 2

makale 2

yüksek olduğu söylenebilir. Sosyal sermayeyi tanımlayan öğeler içerisinde "güven" ve "görev ahlakı" (civic duty) çok önem taşımaktadır. Medeni yaşam kurallarının, sosyal, siyasal ve ekonomik düzenin kural ve kurumlarının yerleşmiş ve kökleşmiş olduğu toplumlarda birey, vergi ile ilgili ödevlerini ve yükümlülüklerini fazlasıyla gönüllü olarak yerine getirme eğilimindedir.

1.2.5. Dinsel faktörler

Dinler ve inançlar da şüphesiz bireylerin vergisel ödev ve yükümlülüklerini yerine getirme açısından önem taşır.¹⁰ Birey sadece kendi çıkarını düşünen bir bencil "homo economicus" değildir, o aynı zamanda başkalarına yardım etmeyi arzulayan, dinin (kutsal kitapların) emir ve talimatlarını yerine getirmeyi kendine görev addeden bir "homo religious" dur. Örneğin, İslam dini açısından zekat, her müslümanın ödemesi gereken bir vergidir. Zekat, islamın beş şartından birisidir.

1.2.6. Siyasal faktörler

Siyasal yönetim biçiminin meşruiyeti, demokrasinin temel araçlarının (katılımcılık, yerinden yönetim vs.) uygulanma düzeyi ve saire siyasal faktörler vergi ödeme/ödememe tercihleri üzerinde etkili olabilir. Örneğin, eski mutlak monarşilerde ve despotik rejimlerde "temsilsiz vergileme"ye (taxation without representation) karşı halkın gösterdiği tepkiler ve isyanlar bu konuda örnek verilebilir. Denilebilir ki, halkın kendi temsilcilerini özgür iradeleriyle seçebildiği ve denetleyebildiği demokratik rejimlerde vergiyi gönüllü ödeme eğilimi daha yüksektir.

1.2.7. İdari-yönetimsel faktörler

Genel olarak iyi devlet yönetimi (good public governance) ile vergiyi gönüllü ödeme arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Dar anlamda ise iyi vergi yönetimi ile vergi ödeme eğilimi arasında yakın ilişki söz konusudur.

1.2.8. Hukuksal faktörler

Hukuk, toplumsal düzeni sağlayacak yazılı kurallar bütünüdür ve yaptırımı devlet gücü ve otoritesi ile desteklenmiştir. Vergi hukuku da vergi ile ilgili maddi ve şekli vergi mükellefiyetlerini belirleyen yazılı hukuk kurallarından olu-

şur. Vergi kanunlarında, vergi suç ve cezaları açık olarak belirlenir. Dolayısıyla, bireylerin vergi kaçakçılığına başvurma yönündeki karar ve tercihleri, vergi kanunlarında öngörülen vergi suç ve cezaları ile yakından alakalıdır.

Grasmick ve Bursik'e (1990) göre caydırıcı faktörleri sadece yasal cezalar olarak düşünmek yerine üç ana grup'a ayırmak daha isabetli olacaktır. Bunlar; devletin uyguladığı cezalar olan yasal müeyyideler (legal sanctions), kişinin ait olduğu gruptaki sosyal norma uygun olarak davranmadığı zaman karşılaşacağı utanç ve kaybedeceği saygınlığı ifade eden toplumsal etki (social stigma), ve son olarak kişinin kendi kendisine uyguladığı bir ceza olan suçluluk duygusudur (guilt feelings) (Bayraklı & Saruç & Sağbaş, 2004).¹¹

SONUÇ

Bu çalışmanın genel sonucu olarak şunu ifade edebiliriz; bireyleri vergi ödemeye sevkeden ve caydırıcı faktörler sadece ve sadece ekonomik faktörler değildir. Bunun dışında sosyal, kültürel, psikolojik, dinsel ve ahlaki faktörleri hesaba katmak gereklidir. Ayrıca siyasal ve idari (yönetimsel) faktörleri de gözönüne almak gereklidir. Vergi ahlakının tesis edilebilmesi ve vergiye gönüllü uyumun sağlanabilmesi için tüm bu faktörlerin dikkate alınması önem taşır.

KAYNAKLAR

Aktan, C.C. (2004) Toplam Ahlak, İstanbul Zaman Kitap.

Aktan, C.C.; Tutar, H (2006), "Organizasyonlarda Kurallar ve Kurumlar: Kurum Kültürü", içinde: C. Can Aktan (Ed), Kurumsal Kültür, Ankara: SPK Yayını.

Aktan, C.C.; Vural, T. (2006), "Organizasyonlarda Kurallar ve Kurumlar", içinde: C. Can Aktan (Ed), Kurallar, Kurumlar ve Düzen, Ankara: SPK Yayını.

Aktan, C.C. & İ. Özkal-Sanver & M.R. Sanver (2006), "Oyunlar, Kurallar ve Düzen: Oyun Teo-

¹⁰ Bu konuda bkz: Hull 2000; Iannaccone, 1998.

¹¹ Orijinal kaynak için bkz: Grasmick, H. ve Bursik, R. (1990), 'Conscience, Significant Others, and Rational Choice: Extending the Deterrence Model', Law and Society Review, Cilt.24(3), s. 837-861.

- risi Perspektifinden Kuralların Rasyoneli-“ içinde: C. Can Aktan (Ed), Kurallar, Kurumlar ve Düzen, Ankara: SPK Yayını.
- Allingham, M.G. & Sandmo, A. (1972), Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis, *Journal of Public Economics* 1, 323-338.
- Alm, J.; McClelland, G. H. & Schulze, W. D. (1992), 'Why Do People Pay Taxes?', *Journal of Public Economics*, vol. 48, pp. 21-48.
- Alm, J. & Sanchez, I. & De Juan, A. (1995), 'Economic and Noneconomic Factors in Tax Compliance', *KYKLOS*, vol. 48, pp. 3-18.
- Andreoni, J. & Erard, B. and Feinstein, J. (1998), 'Tax Compliance', *Journal of Economic Literature*, vol. 36(2), pp. 818-860.
- Batırel, Ö. F. (1973), "Vergi İdaresinde Etkinlik ve Mükellef Psikolojisi", *İİTİA Dergisi Sayı: 1*, İstanbul.
- Bayraklı, H. H. & N.T. Saruç & İ. Sağbaşı (2004), "Vergi Kaçırma Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları", 19. Maliye Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Antalya, Mayıs 2004.
- Blumenthal, M.; Christian, C. & Slemrod, J. (1998), The Determinants of Income Tax Compliance: Evidence from a Controlled Experiment in Minnesota, NBER Working Paper Series, No. 6575, Cambridge.
- Brand, P. (1996), 'Compliance: A 21st Century Approach', *National Tax Journal*, vol. 49(3), pp. 413-419.
- Camerer, C. (2000), 'Prospect Theory in The Wild: Evidence from The Field', in Kahneman, D., and Tversky, A. (2000), 'Choices, Values and Frames', Cambridge: Cambridge University Press.
- Cullis, J.G. & Lewis, A. (1997), 'Why People Pay Taxes: From A Conventional Economic Model to A Model of Social Convention', *Journal of Economic Psychology*, vol. 18, pp. 305-321.
- Deci, E.L. & Ryan, R.M. (1985), 'Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior', New York: Plenum Press.
- Deci, E.L. (1975), *Intrinsic Motivation*, New York: Plenum Press.
- Dhami, S. & Nowaihi, A. (2005), 'Why People Pay Taxes? Prospect Theory Versus Expected Utility Theory', University of Leicester, Working Paper No. 05/23.
- Frey, B.S. & Feld, L.P. (2002), 'Deterrence and Morale in Taxation: An Empirical Analysis', CESifo Working Paper No. 760.
- Fukuyama, F. (1995), *Trust, The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York: Free Press.
- Fukuyama, F. (1999), "Social Capital and Civil Society", IMF Conference on Second Generation Reforms, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm#V>
- Graetz, M. & Wilde, L. (1985), 'The Economics of Tax Compliance: Facts and Fantasy', *National Tax Journal*, vol. 38(3), pp. 355-363.
- Grasmick, H.G. (1980), 'Legal Punishment, Social Disapproval and Internalization as Inhibitors of Illegal Behavior', *The Journal of Criminal Law & Criminology*, vol. 7, pp. 325-335.
- Grasmick, H.G. & Scott, W. J. (1982), 'Tax Evasion and Mechanisms of Social Control: A Comparison with Grand and Petty Theft', *Journal of Economic Psychology*, cilt. 2, ss. 213-230.
- Grasmick, H. & Bursik, R. (1990), 'Conscience, Significant Others, and Rational Choice: Extending the Deterrence Model', *Law and Society Review*, Vol. 24 (3), pp. 837-861.
- Hull, B.B. (2000), 'Religion Still Matters', *Journal of Economics*, vol. 26, pp. 35-48.
- Iannaccone, L.R. (1998) 'Introduction to Economics of Religion', *Journal of Economic Literature*, vol. 46, pp. 1465-1496.
- Kahneman, D., and Tversky, A. (1979), 'Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk', *Econometrica*, vol. 47, pp. 263-291.

makale 2

makale 2

- Kaynak, T. (1995), Organizasyonel Davranış ve Yönlendirilmesi, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Lewis, A. (1982), The Psychology of Taxation, Martin Robertson, Oxford.
- Muter, N. & S. Sakınç & K. Çelebi, (1993), Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları Araştırması (CBÜ İİBF Maliye Bölümü Yay., Manisa.
- Paldam, M. (2000), 'Social Capital: One or Many? Definition and Measurement', Journal of Economic Surveys, vol. 14, pp. 629-653.
- Schmölders, G. (1970), 'Survey Research in Public Finance: A Behavioral Approach to Fiscal Theory', Public Finance, vol. 25, pp. 300-306.
- Şenyüz, D. (1995) Vergilendirmede Yükümlü Psikolojisi, Bursa.
- Slemrod, J. (1992), Why People Pay Taxes: Tax Compliance and Enforcement, An Arbor: The University of Michigan Press.
- Slemrod, J. (1998), 'On Voluntary Compliance, Voluntary Taxes and Social Capital', National Tax Journal, vol. 51(3), pp. 485-491.
- Torgler, B. "Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance", Dissertation, 2003. der Universität Basel zur Erlangung der Würde eines Doktors der Staatswissenschaften.
- Torgler, B. (2001), 'What Do We Know about Tax Morale and Tax Compliance?', International Review of Economics and Business (RISEC), vol. 48, pp. 395-419.
- Torgler, B. (2003a), 'The Importance of Faith: Tax Morale and Religiosity', Center for Research in Economics, Management and The Arts, Working Paper No: 2003-08.
- Torgler, B. (2003b), 'To Evade Taxes or Not: That is The Question, Journal of Socio-Economics, vol. 32, pp. 283-302.
- Torgler, B. (2003c), 'Does Culture Matter? Tax Morale in an West-German Comparison', Finanz-Archiv, vol. 4, pp. 499-528.
- Torgler, B. (2003d), 'Tax Morale, Rule Governed Behavior and Trust', Constitutional Political Economy, vol. 14, pp. 119-140.
- Torgler, B. (2003e), Tax Morale and Institutions (revised), Center for Research in Economics, Management and the Arts (CREMA) Working Paper No: 2004-09.
- Torgler, B. (2003f), Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance, Dissertation, Der Universität Basel zur Erlangung der Würde eines Doktors der Staatswissenschaften.
- Torgler, B. (2004a), 'Tax Morale, Trust and Corruption: Empirical Evidence form Transition Countries', Center for Research in Economics, Management and the Arts (CREMA) Working Paper No: 2004-05.
- Torgler, B. (2004b), 'Tax Morale in Asian Countries', Center for Research in Economics, Management and the Arts (CREMA) Working Paper No: 2004-02.
- Torgler, B. (2002), 'Speaking to Theorists and Searching for Facts: Tax Morale and Tax Compliance in Experiments', Journal of Economic Surveys, vol. 16, pp. 657-682.
- Torgler, B. & Murphy, K. (2004), 'Tax Morale in Australia: What Shapes it and Has it Changed Over Time', Center for Research in Economics, Management and Arts, Working Paper No: 2004-04.
- Torgler, B. & Schneider, F. (2004), 'Does Culture Influence Tax Morale? Evidence form Different European Countries, Center for Research in Economics, Management and the Arts (CREMA) Working Paper No: 2004-17.